

AZ ORSZÁGOS KÖZNEVELÉSI TANÁCS VISSZAÁLLÍTÁSÁT SZORGALMAZÓ '56-OS JAVASLAT

NEM KÖZTUDOTT, HOGY AZ Országos Köznevelési Tanács (OKT) újraalakításának kérdése nyolc évvel a grémium megszüntetése után, 1956-ban újra felkerült az oktatáspolitikai napirendjére, és még a szovjet beavatkozás után is ott szerepelt egy ideig. Bár régóta foglalkozom a központi szintű oktatásügyi konzultatív testületekkel, egészen a legutóbbi hetekig csak arról tudtam, – ha emlékezetem nem csal, egy kollégám jóvoltából – hogy a Köznevelés hasábjain 1957 elején Kiss Árpád, az 1951 és 1953 között Kistarcsára internált neves pedagógiai szakember részletesen bemutatta a szóban forgó intézmény működését.¹

Miről tudósít a stencilezett jegyzőkönyv?

Mikor cikkem megírásához fogtam, hamar kiderült számomra, hogy Kiss cikke nem választható el egy 1956 őszi kezdeményezéstől. Bár kollegáktól eddig is tudtam, hogy az Országos Pedagógiai Könyvtárban hozzáférhető a balatonfüredi pedagógus konferencia jegyzőkönyve, eddig nem szakítottam időt annak elolvasására. Pedig mikor végre beleolvastam, kiderült, igazi meglepetést tartogat számomra ez a szöveg, amelyet sokáig tabu övezett.² A durva papírra nyomott, stencilezett, a korai szamizdatok betűképét idéző jegyzőkönyvet olvasva hamar szembesültem azzal, hogy a tanácskozás fő előadójának, Mérei Ferencnek a beszédében fontos helyet foglalt el az a javaslat, hogy állítsák vissza az OKT-t.

A ceruza-bejegyzésekkel tarkított szöveg elolvasása, továbbá megjelent vagy éppen kiadatlan dokumentumok tanulmányozása nyomán módosítottam azt az elképzelésemet, hogy az OKT újraalakításának kérdését főként abból a szempontból elemzem majd, hogy milyen stratégiák, konfliktusok nyomán változik meg az ok-

¹ 1982 óta ez a cikk egy kötetben is olvasható (*Kiss 1982*).

² Az 1989-es Mérei-emlékkonferencián Zibolen Endre így fogalmazott: „A füredi konferencia hagyatékát pedig éppen harminchárom éve zárja el a jogos örökösök elől, az azóta felnőtt, sőt már kiöregedő pedagógusnemzedék elől a mélyés hallgatás szilárdan kiépített fala.” (*Zibolen 1989:87–88*.) Zibolen egyébként már ebben az általam csak most megismert előadásában felhívta a figyelmet Mérei '56-os javaslataira: „Változatlanul érvényesnek tekinthetjük javaslatát egy, a különböző társadalmi érdekeket, tudományos és kulturális területeket részarányosan képviselő, a közoktatási kormányzat működését támogatva értékelő testület létrehozására, valamint egy a szakminisztériumtól független kutatóintézet működtetésére.” (*Zibolen 1989:87*.)

tatáspolitikai arénában jelenlévők köre. Olvasmányaim arra készítettek, hogy néhány jelzés erejéig arra is kitérjek, hogy Mérei 1956-os javaslata hogyan illeszkedik a pszichológus életútjába.

Az autonómia-elv jegyében fogant Mérei-javaslatok

Az ötvenes évek legelején a tudományos mezőből kiebrudalt, és oda csak '56 nyarán visszaengedett³ Mérei füredi előadásának elején azt hangsúlyozta, hogy egy dogmatikus sztálini tétel⁴ alkalmazása „az önálló magyar művelődéspolitikai felszámolását” eredményezte, és ez többek között a szovjet nevelésügyi megoldások kritikátlan és súlyos hibákat eredményező másolásában, a neveléstudomány hazai tradícióinak negligálásában, a NÉKOSZ-mozgalom felszámolásában nyilvánult meg. A pszichológus az ideológiai képzés túlméretezettségét is helytelenítette, akár csak azt, hogy a történelem oktatásakor egyszerű példatárként használják a nemzeti történelmet, majd azt taglalta, hogy miként jöhetne létre egy „sajátos magyar művelődéspolitikai”, illetve „milyen szervezeti garanciák kellenek a magyar iskola-politika megújításához”. (*Balatonfüredi... 1957:36.*)

Mérei három megoldást említett, amelyek elősegíthetnék az „oktatásügy és neveléstudomány művelődéspolitikai együttműködését”. Első helyen az OKT szerepelt:

„a) Valamiféle autonóm szerv, mint amilyen nálunk a Köznevelési Tanács volt, mely bizonyos keretek közt biztosított függetlenségével, s tekintélyével a neveléstudományok eredményének alapján mond véleményt az oktatásügyi kormányzat intézkedés- és rendelet-tervezeteiről.” (*Id. mű 36.*)

Másodikként egy szovjet intézményről szólt:

„b) Nagyteknélyű, teljesen független tudományos testület, mint a Szovjetunióban az Orosz Szovjetköztársaság Neveléstudományi Akadémiája, amely a tudományos intézményeket az egész területen egybefogja és teljes értékű szervként képviseli az Oktatásügyi Minisztériummal szemben, amelytől szervezetileg független.” (*Id. mű 36–37.*)

Ma már furcsának tűnhet az, hogy Mérei a szovjet neveléstudományi intézményt „teljesen független” szervezetként jelentette meg, hisz újabban sok olyan elemzés született, melyek azt bizonyítják, hogy a kommunista típusú rendszerek alapvető jellemzői között kell számon tartani az autonómiák felszámolását, az erős központosítotttságot, a párt és a biztonsági szervek minden területre kiterjedő ellenőrző szerepét. A pszichológus fenti szavait azért is furcsállhatjuk, mert a fordulat évét követően Mérei az oktatás- és tudánypolitikai folyamatok aktív résztvevőjeként, majd ugyanezek szenvedő alanyaként, maga is beható tapasztalatokat szerezhetett a szovjet típusú társadalmak működéséről.

3 A pszichológus eme életrészeit így foglalta össze a „Mérei és társai” ellen 1959-ben hozott ítélet: „Az 1956 júliusában a Tudományos Akadémia szakmailag rehabilitálta a vádlottat és 1956. augusztus 1-jétől az ELTE Bölcsészkar lélektani tanszékén kiemelt kutatói állásba helyezték, ugyanakkor azonban meg is betegedett; ekkor érte első szívrohama.” (*A Magyar... 1959:4.*)

4 „a szocialista kultúra tartalmában szocialista, formájában nemzeti”.

Persze lehetséges, hogy nem őszinte meggyőződésétől vezérelve mondta a fentieket Mérei, hanem azért mert a „Nagy Testvértől” átvett minták közelmúltbéli meghatározó szerepéből⁵ kiindulva úgy gondolta, egyelőre megkerülhetetlen a szovjet példára való hivatkozás – még ha vitatható is.

Előadásában Mérei egy nyugati megoldást is említett, ami ekkoriban eleve szokatlan lehetett:

„c.) A harmadik megoldás a tankerületi rendszer, mint például Franciaországban a rektori intézmény, amely az óvodától az egyetemig egyesíti a közoktatásügy és ezen belül a neveléstudomány minden intézményét, és ennek megfelelően nagyki-terjedésű helyi autonómiát élvez.” (*Id. mű 37.*)

Nem hagyhatom említés nélkül, hogy megítélésem szerint a szovjet példához hasonlóan tartalmi szempontból a francia oktatásirányításról adott kép sem tekintendő helytállónak. Nem lehet ugyanis elfogadni azt az állítást, miszerint a tankerületek „nagyki-terjedési helyi autonómiát” élveztek volna, hiszen az ötvenes évek Franciaországában az I. Napóleon által létrehozott központosított oktatási rendszer helyi intézményeinek (azaz az állami iskoláknak) központi tantervek megvalósításán kellett munkálkodniuk, az oktatás egységesítéséről egyebek mellett éppen a miniszter által a tankerületek élére kinevezett rektorok gondoskodtak.

Egyébként Mérei maga sem időzött hosszasan a külföldi példánál, a szovjet mintáról a továbbiakban egyáltalán nem szólt, a másik példát pedig ügyes szóforulatokkal intézte el.⁶

A külföldi példák vitathatósága ellenére érdemes kiemelni, hogy ezek kapcsán, akár csak az OKT esetében, hangsúlyosan fogalmazódott meg az autonómia értéke. Ez az érték, ha más szavakkal is, a pedagógiai szféra 1954-ben létrehozott tudományos intézete kapcsán is szóba került: Mérei azt hangoztatta, hogy ez az intézmény nem alkalmas az említett problémák megoldására, lévén hogy „a Pedagógiai Tudományos Intézet az OM alá tartozik. Független helyzete olyan nagyfokú, hogy nem érvényesítheti a neveléstudomány kezdeményező és ellenőrző funkcióját.” (*Id. mű 37.*)

Előadásának e részét lezárva a pszichológus megismételte korábbi javaslatát: „Kívánatos lenne tehát egy olyasféle intézményt szervezni, mint a Köznevelési Tanács volt, amely egészen kicsi apparátussal és igen nagyszámú külső szakértővel mondana véleményt a miniszternek a minisztérium rendelettervezeteiről, s emellett szükség esetén önálló kezdeményezéssel is felléphetne.” (*Id. mű 38.*)

„Autonómiát kell adni a gyerekeknek.”

Raymond Aron ama fogalompárját alkalmazva, amely megkülönbözteti a különféle közpolitikák „*polity*” szóval jelölt célrendszerét és azt a „*politics*” névvel illetett

⁵ Egyébként a Mérei vezette Országos Neveléstudományi Intézet működése is belesimult abba az ötvenes évek eleji gyakorlatba miszerint a szovjet példa tanulmányozása kiemelt fontosságú teendő.

⁶ „E harmadik megoldás oly speciálisan francia, olyan sajátos történeti körülmények közt alakult ki, hogy átültetésére gondolni sem szabad, Nincs is értelme egy ilyen kis országban, amely központilag is könnyen áttekinthető.” (*Id. mű 37.*)

területet, „ahol egyének vagy csoportok viaskodnak, melyeknek megvan a maguk policy-ja, vagyis célkitűzései, érdekei sőt olykor filozófiája is” (*Halász 1982:7.*), azt mondhatjuk, Mérei egy olyan indítvány tett, amely az oktatáspolitikai erőter jellemzőit kívánta átalakítani. Ez főként azért érdemel figyelmet, mert az ’56 őszen nyilvánossá vált javaslatok megfogalmazói gyakran úgy nyilvánítottak kívánatosnak valamilyen célt, hogy a döntésfolyamatok szervezeti kereteiről nem szóltak.

A Petőfi körben több olyan indítvány is elhangzott, amelyek előadói arra kérték a „felsőbbséget”, hogy valamilyen téren hajtsanak végre kiigazítást, de a döntési mechanizmusokat nem érintették a hozzászólók. György Lajosné általános iskolai tanár például a következő kérést fogalmazta meg: „[...] Nem a XX. kongresszus óta, hanem hosszú esztendőök óta mondjuk azt, hogy a tankönyvek nem használhatóak, nem tudunk belőlük tanítani, és mindig azt kapjuk válaszul, hogy majd a szocialista tantervben! [...] Nagyon kérjük a megoldást.” (*Hegeđús – Rainer 1992:20.*) Egy Horváth vezetéknévű igazgatóhelyettes pedig ezt javasolta: „[...] az a kérésem, illetőleg javaslatom lenne az Oktatásügyi Minisztériumnak, hogy [...] néhány százelelkeggel egyszerűsítsék az iskolai adminisztrációs terheket [...]” (*Id. mű 111.*)

Ugyanakkor a vitákban a hatáskörök elosztásának megváltoztatását szorgalmazó javaslatok is megfogalmazódtak. Ilyenek elsősorban a felsőoktatás kapcsán hangzottak el. Szeptember végén Előd Nóra, debreceni egyetemista (kiből később drámapedagógus lett) tett ilyen javaslatot: „Kérjük a rektorok és dékánok hatáskörének azonnali kiszélesítését tantervi és még egy sereg más vonatkozásban. (Taps)” (*Id. mű 73.*) Két héttel később Nagy Károly, a pesti joghallgatók 12 pontjának (!) egyikeként, követelés formájában adta elő a következőket: „Követeljük a tanterv megállapítását az egyetemeken, ne a minisztérium, hanem az egyetemek kari tanácsa állapítsa meg. (Élénk taps).” (*Id. mű 126.*)

A Petőfi körben az alsóbb iskolafokokat illetően nem fogalmazódtak meg olyan markáns elképzelések, amelyek kifejezetten az irányításmód átalakítására vonatkoztak volna. Ugyanakkor elhangzottak olyan javaslatok, amelyek a hatalmi viszonyok kiegyenlítettebbé tételére, a tanárok, diákok, oktatási intézmények szabadságfokának növelésére irányultak.

Az első vitáról infarktusa miatt távol maradt Mérei Ferenc írásos hozzászólásában például vezérmotívumként szerepelt az uniformizálással való szakítás: „Dogmatikus iskolarendszerben az iskolának nincs külön arculata. [...] A dogmatizmus tehát a pedagógiában többek között a nevelő és az iskolák uniformizálását jelenti. Ezzel szemben a demokratikus és szocialista nevelésnek közös feltétele a nevelő egyéniség gazdag kibontakoztatása, az iskola sajátos, változatos arculatnak kibontakoztatása.” (*Id. mű 24.*) Az utóbb szociológusként ismertté vált, akkor tanárként dolgozó Kemény István hozzászólásában is jelen volt az önállóság értéke, mégpedig nem csak a pedagógus, hanem a diák szabadságának fontosságát kiemelő, az utasításos irányításmódot bíráló megfogalmazásokban: „[...] van ami úgyszólván lehetetlenné teszi munkánkat, ez pedig az, hogy a kezünk-lábunk meg van kötve. Nekünk pontosan végre kell hajtani millió utasítást, amit meg sem lehet jegyezni [...]” (*Id. mű 57.*) „A

pedagógusoknak például problémájuk van az osztályfőnöki órákkal kapcsolatban [...]. Ezt úgy akarja megoldani a minisztérium, hogy egészen pontosan előírja, hogy melyik osztályfőnöki órának mi legyen az anyaga. Ezt nem lehet. Az osztályfőnöki órák anyagát szabadon kell hagyni.” (*Id. mű 59.*) [...] „Autonómiát kell adni a gyerekeknek. [...] Nem lehet közösségi nevelésben részesíteni a gyermekeket, ha már magában az iskolában nem neveljük őket arra, hogyan kell a saját közügyeiket a saját hatáskörükben elintézni.” (*Id. mű 60.*) Kiss Árpád pedig az iskolák felett gyámködő különféle hatalmak szerepét visszaszorító, a gyermekeket alávetett pozícióban tartó iskolai helyzetek megszüntetése, illetve egyfajta gyermek-központú pedagógia megvalósítása mellett állt ki – saját múltját is megidézve: „[...] kié az iskola? A gyermeké, a pedagógusé, a tanácsé, a hivatalsegédé vagy kié? [...] azt hiszem, az iskola a gyermeké. [...] Mi pedagógusok szeretnénk, ha a tízpercekben a gyerekek lemehetnének az udvarra és nem a folyosón sétálnának körbe, mint valamikor én sétáltam – bocsánatot kérek – internált koromban engem vezettek hátrattett kézzel, mert mindig ez a kép jut az eszembe (Taps.) Szüntessük meg a fegyencek bánatos sétáját a folyosón.” (*Id. mű 115.*)

Az '56-os javaslatok és Bibó '45 utáni elképzelései közötti párhuzamok

Mint láthattuk, 1956 őszén többször is előtérbe került az autonómia-gondolat. Ezt egyébként nem csak az ötvenes évek végletes centralizációja miatt tekinthetjük fontosnak, hanem amiatt is, hogy már 1945 után elkezdődött a pedagógiai mező egyfajta lecsupaszítása. Míg egy 1989-es, hallatlanul érdekes könyv az autonómiák lerombolását és a társadalom önszerveződését lehetetlenné tevő folyamatok nyitó korszakhatáraként 1948-at emelte ki (*Hankiss 1989*), egy eddig csak részben publikált elemzésből kiderül, hogy a tanügyben már korábban elkezdődött az egyesületek feloszlata, és ugyanakkor egyes egyletek hamar beolvadtak a kommunisták irányítása alatt álló Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezetébe. Így például a Kisdednevelők Országos Egyesületét, a Tanügyigazgatási Tisztviselők és Felügyelők Országos Egyesületét, és a Magyar Gyógypedagógiai Társaságot már 1946-ban feloszlatták. (*Révész 1989:70.*) Az elemzésből az is kiderül, hogy a nem kommunista befolyás alatt álló szakszervezet-alapítási törekvések is hamar ellehetetlenültek.

Az autonómia-központú '56 őszi oktatásügyi javaslatok könnyen párhuzamba állíthatók Szücs Jenő esszéjével, amely Bibó Istvánnak az európai társadalomfejlődéssel kapcsolatos álláspontjából indul ki. Szücs elemzése többek között ugyanis arra hívja fel a figyelmet, hogy Nyugat-Európával ellentétben a földrész keleti régióiban különböző korokban igen nagy esélye volt annak, hogy az állam teljesen felszámolja az autonómiákat: „A Nyugat az állam alá rendelte, a Kelet mintegy „államosította” az egész társadalmat. Az abszolutizmus mindenütt homogenizálni igyekezett „alattvalóit”, akiknek tagolatlan egysége elvileg nemigen különbözött egy XIV. Lajos („mes peuples”) vagy a cárok szemléletében. Valójában azonban e

különbéle autonómiák és „szabadságok” Nyugaton sehol sem számolódtak fel, legfeljebb megcsonkultak, és állami kontroll alá rendelődtek.” (Szűcs 1983:86.)

Az oktatás szférájában a korábban is létezett centralizációs tendenciák ötvenes évek eleji kiteljesedését követően magától értetődően fogalmazódtak meg olyan törekvések, melyek egyes elemei feltűnő hasonlóságot mutatnak Bibónak az autonóm működésmódok felülről kezdeményezett rekonstrukcióját javasló 1945 utáni elképzelésével: „Bibó István ezt így sosem írta le, de alapjában véve azt a történelmi dilemmát kísérelte meg elméleti szinten és gyakorlati javaslatokkal megoldani, vajon hogyan lehet egy helyzetben, mely történelmi okok miatt a forradalom felülről szükségletét immár szocialista variánsban vetette fel a folyamatokat a demokrácia „alulról” érvényesülő kontrollja alatt és medrében kibontakoztatni.” [...] „Ehhez a lehetőség az államigazgatás önkormányzati alapjainak intézménye és radikális kifejlesztésében, az államstruktúra „alulról felfelé” való funkcionálásának megnyitásában – Bibó István legsajátabb reformprogramjában – adódhat.” (Id. mű 124–125.) Minthogy már idéztünk olyan megnyilvánulásokat, melyek arról tanúskodnak, hogy az ’56 őszi pedagógiai tárgyú megnyilatkozásokban milyen fontos elemként volt jelen az autonómia-elv, a Bibó, Szűcs és Mérei gondolatai közötti párhuzamokat érzékeltetendő most csak arról szólnék, hogy a pszichológus a korabeli eseményeket a fentiekhez hasonlóan egy olyan mozgalomként értékelte, amelynek felülről kezdeményezett jellege ellenére – némiképp paradox módon – szabad emberek kinevelését kell eredményeznie. Mérei vélhetően a folyamat ezen jellemzőjét kiemelendő élt a szocialista felvilágosodás fogalmával: „A XX. kongresszus egy új felvilágosodást nyitott meg, amely a szavak mögött a gondolatot, az idézetek mögött a valóságot, a dossziék mögött az embert keresi. [...] Nos, a természetesnek, a szabadnak és az egyéninek az elnyomatása sehol sem lehet olyan veszedelmes, mint éppen a nevelésben, Hiszen a nevelő a természetes értelem, a szabad gondolat és az egyéni vélemény fejlesztésével biztosíthatja azt, hogy tanítványai szocialista közösségben keressék emberhez méltó helyüket. Így válik az egyéniség kérdése a szocialista felvilágosodás pedagógiájának kulcsmozzanatává.” (Hegedűs – Rainer 1992:20, kiemelés M. F.-től)

A programadásra vállalkozó Mérei Ferenc

E gondolatmenet végén az is említést érdemel, hogy 1956 őszén Mérei láthatóan vezető szerepet kívánt betölteni a szóban forgó felvilágosodási folyamatban. Ezt jelzi többek között az, hogy rehabilitálása után hallatlanul intenzíven vett részt a közéletben: túl azon, hogy kutatási tervet készített és aktívan lépett fel számos egykori munkatársa rehabilitálásáért,⁷ több terjedelmes szöveget írt egyes pedagógiával is

⁷ Az idevágó szövegek másolatai, és a „Mérei és társai” elleni per ítélete az 1956-os Intézet Oral History Archívumában 306. számon nyilvántartott Mérei-interjú mellékleteit tartalmazó 1956–1959 feliratú kötetben található.

összefüggő problémakörökről.⁸ Ezen túlmenően, infarktusa ellenére levelet intézett a Petőfi kör résztvevőihez, majd két előadást is tartott a Balatonfüreden. Egy volt rabtársai által készített interjúból kiderül, hogy '56 őszén a pszichológus a szocialista rendszer egyfajta határok között tartott megújításában gondolkodott.⁹ A kis októberi forradalom idején is aktív volt, habár kezdetben éppen az események mérséklésére törekedett: attól tartva, hogy erőteljes visszacsapást válthatnak ki a tüntetések, egy bölcsészkarai gyűlésen elhatározta magát a 23-ára tervezett kivonulástól.¹⁰ E véleménye ellenére utóbb magától értetődő természetességgel volt jelen a bölcsészkar épületében.¹¹ November 4. után elhárította azokat az ajánlatokat, amelyek arra irányultak, hogy bevonják őt az oktatási tárca munkájába.¹²

Időugrás: Mérei 1948-as szerepvállalása

Mielőtt rátérnék arra, hogy mi lett az OKT-val kapcsolatos javaslat sorsa, kitérőt kell tennem amiatt, hogy az autonómia-elvet '56-ban előtérbe állító Mérei Ferenc élete egy korábbi szakaszában – és többek között éppen az OKT-val kapcsolatban – olyan szerepet vállalt, amely ellentétes volt az általa '56-ban képviselt értékekkel.

Elemzésemben 1948-ig kell visszaigrani, amikor beszüntették az OKT működését. Az erről szóló kormányrendeletnek többféle olvasata lehetséges. Egyfelől egy Koós Ferenc által már 1985-ben kivonatosan – a nevek kihagyásával – publikált feljegyzésből egyenesen következik egy olyan értelmezés, miszerint a testü-

8 Egy nemrégiben megjelent kötet bibliográfiája több eddig kiadatlan Mérei-kéziratról is tudósít: 1956 nyár-utóján a pszichológus három egyenként 30–50 oldal terjedelmű, levél formájában író dort szöveget fogalmazott, egyfelől a „gyermeklélektan ügyében”, másfelől a „pedagógiáról” és a továbbá „a sztálinizmus pedagógiai felfogásáról”. (*Borgos, Erős & Litván 2006:306.*)

9 „A többpártrendszert el sem tudtam képzelni, fel sem merült bennem. [...] Szóval el tudtam képzelni három szocialista párttal, a szociáldemokratákkal, kommunistákkal és egy parasztpárttal, [...] És a Varsói Szerződésből való kilépésről az volt a véleményem, hogy egy katasztrofális lépés volt a kilépés” Mérei Ferenc-interjú. Készítette Hegedűs B. András és Litván György 1984-ben vagy 1985-ben. (*1956-os Intézet Oral History Archívuma. 306. sz. 12.*) A továbbiakban így hivatkozom majd erre az interjúra: OHA, Mérei-interjú.

10 V: „[...] Nem tudom, tudjátok-e, hogy én nem mentem el a felvonulásra, Én nem voltam ott október 23-án [...]

K: Délelőtt volt a bölcsészkaron egy gyűlés.

V: Ott fel is szólaltam.

K: Kb. mit mondtál?

V: Majdnem pontosan azt mondtam, hogy a kivonulás ellen vagyok, mert Magyarország nincs rászokva arra a demokráciára, hogy felvonuljanak az emberek, tehát egy rendőrségi provokáció lesz belőle. És értet el sem mentem el.” (*OHA, Mérei-interjú, 12–13.*)

11 „Október 25-én [...] bementem az egyetemre, Természetesnek vettem, hogy én vagyok az egyetlen felnőtt az egyetemen, ahol csak az ifjúság volt, élén Pozsár Istvánnal.” (*Litván 1989:115.*)

12 Ekkoriban egy ideig reális lehetőségként értékelte Nagy Imre visszatérését: „[...] halálosan biztos voltam abban, hogy a Nagy Imre lesz a miniszterelnök, tehát egy megegyezéssel Nagy Imre lesz a miniszterelnök, és akkor majd én csinállok valami komoly dolgot.” (*OHA Mérei-interjú, 6.*) A november 4. utáni hivatalos megkeresésekről Mérei így beszélt: „Bizu (helyesen valószínűleg Bizó Gyula, az Oktatásügyi Minisztérium osztályvezetője – B. I.), és Szabolcsi (Miklós) volt a másik. [...] Kiss Árpád volt a harmadik. [...] Minthogy ilyen ismert ellenzéki figura voltam, és a pedagógiával volt egy hírnevem, jó lett volna, ha én beállok a Közoktatásügyi Minisztériumba. Én úgy értettem, hogy a felszólítás erre vonatkozik, és ezeket visszautasítottam, mert tudtam, hogy a Nagy Imre ügyis visszajön.” (*OHA, Mérei-interjú, 7.*)

let megszüntetése szorosan összefüggött a kommunista párt vezetésének a totális hatalomgyakorlás feltételeinek megvalósítására irányuló törekvéseivel.¹³ Látnunk kell ugyanakkor, hogy az oktatásügyi korporatív döntésbefolyásolás – és egyben döntéselőkészítés – intézményes kereteinek felszámolása egybeesett egy olyan, elyben akár modernizációsnak is tekinthető intézkedéssel, amely manifeszt céljai tekintetében a professzionális neveléstudományi kutatás hazai feltételeinek megteremtésére irányult.

Semmiképp sem maradhat említés nélkül, hogy az OKT visszaállítását '56-ban szorgalmazó pszichológus nyolc évvel korábban aktív szerepet vállalt a tanács megszűnését és az ONI ezzel egyidejű megalakulását eredményező folyamatokban. Még ha megfelelő kutatások híján nem is ismerjük Mérei korabeli oktatáspolitikai szerepvállalásának részleteit, egy, az oktatási tárca lapjában közölt cikk egyértelműen bizonyítja, hogy az ONI igazgatójává kinevezett pszichológus a szervezeti változás elfogadtatásában jelentős szerepet vállalt. *A falakon belül – a neveléstudomány feladata* című cikkének első felében „a demokratikus közoktatásügy döntő követelése”, az esélyegyenlőség jegyében állított ki sok tekintetben igen negatív diagnózist a pedagógia szférájában 1945 és 1948 között történekről, elmarasztalva egyebek között a reformpedagógiai irányzatok képviselőit, kik „bár apostoloknak indultak, a nagypolgárság néhány tucat gyermekének nevelőivé váltak.” (*Mérei 1948:550.*)

Cikkemásodik részében a szerző az OKT működését így jellemezte: „A Köznevelési Tanács számos olyan ülésén vettem részt, amely a nevelőképzésre vonatkozott. [...] A tanácskozáók elvi érveket cseréltek és gondolati konstrukciókat tártak fel. Érveik és elgondolásaik gyakran spontán bukkantak fel, hosszú nevelői vagy tudományos pályájuk rendszerbe nem foglalt tapasztalataival. [...] A Köznevelési Tanács szerkezete, felépítése kizárta olyan apparátus fenntartását és működését, amely a magyar nevelésügy helyzetképét tényszerűen rögzíthetné, s az újonnan kiadott intézkedések végrehajtását s a végrehajtás következményeit magukban az oktatási intézményekben nyomon követhetné. [...] A Neveléstudományi Intézet felállítása a közoktatásügy fejlesztéséhez szükséges előmunkálatok módszerének átalakulását jelenti: módszeres adatgyűjtést, didaktikai kísérleteket, tankönyvek, tantervek ki próbálását, a tanügyi helyzetkép gyakori rögzítését, közvetlen kutatómunkát a nevelés minden területén.” (*Mérei 1948:550.*)

13 Egy olyan, nyilvánvalóan az MDP égisze alatt készült, az Országos Neveléstudományi Intézet terve című aláírás nélküli dokumentumról van szó, amelyre ceruzával az 1948. VIII. 15.-ös dátumot írták. A feljegyzésben egyebek között ilyen megfogalmazások olvashatók: „A felszabadulás után a Teleki Géza által kinevezett Köznevelési Tanácsban húzódozott meg a közoktatási front valamennyi reakciós eleme. Ezek elleneztek az általános iskolát [...]. [...] A Köznevelési Tanács tényleges tisztikarában jelenleg a Magyar Dolgozók Pártjának egyetlen tagja sincs. A négy vezető állás közül három betöltetlen, a 4. helyet (ügyvezető igazgató) az ügyes, tehetséges, de politikai szempontból nem megbízható Kiss Árpád tölti be. Az elnöki tanács (amely egyébként csak formális szerepet játszik) 13 tagja közül az MDP-nek 2 tagja van, A Tanács 81 kinevezett tagja közül 14 MDP-tag. Ezek többsége is inkább dísz szerepet kapott, minthogy nevelés és iskola-politikai kérdésekkel nem foglalkoznak (Petényi, Ruzsnyák, Káldor György). [...] Az Országos Köznevelési Tanács kullog a reform után, és leszámítva néhány otlévő elvtársunk igen jelentékeny munkáját, inkább hátráltatja azt, mintsem elősegíti. Ezért szükséges a Köznevelési Tanács rendeleti felosztatása.” Magyar Országos levéltár (MOL) XXVI-J-1-a, 249. és 250. t.

Még ha egyesek jobb véleménnyel is vannak az OKT működéséről (Kóós 1986), aligha lehet vitatni a Mérei-féle álláspontnak azt az elemét, miszerint szükség lehet professzionális neveléstudományi kutatásokra, amelyek elősegítik a külhoni min-ták módszeres megismerését, feltárják az oktatás szférájában zajló társadalmi folyamatokat, a lehetséges alternatívákat stb. A pszichológus 1948-as állásfoglalása megítélésem szerint többek között azért volt problematikus, mert a tudományos kutatás intézményes bázisának megteremtésének fontosságát hangsúlyozva figyelmen kívül hagyta annak vizsgálatát, hogy adottak-e a tudományos kutatások feltételei, van-e lehetőség szabad, független elemzések elvégzésére. És ma már persze azt is könnyű diagnosztizálni, hogy az új tudományos intézet létrejöttét sürgető, a korabeli politikai döntéshozókkal rendszeresen érintkező¹⁴ Mérei érzéktelen volt azt illetően, hogy írásával – a korabeli mind diktatórikusabb irányításmódot erősítve – egy olyan intézmény megszüntetésének elfogadtatásában vállalt szerepet,¹⁵ amely lehetőséget adott különféle szakmai álláspontok megjelenítésére, egyes, a politikai elit által erőltetett intézkedésekkel kapcsolatos kritikus vélemények megfogalmazására.¹⁶

A pszichológusnak nemsokára meg kellett tapasztalnia, hogy az ONI-ban mind kevesebb lehetőség kínálkozik a tudományos igényesség szempontjainak megfelelő vizsgálódások elvégzésére.

Abból következően, hogy a kutatások intézményesülése egybeesett a kommunista diktatúra kiépülésével, jó időre illuzórikussá vált, hogy színvonalas neveléstudományi kutatások folyjanak Magyarországon.¹⁷ Az ONI működésével kapcsolatos iratokból kiderül, hogy az intézet létrejöttének egyik fő indokaként említett

14 Egy tanulmány így írja le a Mérei által 1945 után betöltött funkciókat: „[...] majd egyebek mellett a Székesfevárosi Lélektani Intézet vezetője, a Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezete Pedagógiai Bizottságának tagja, az MKP Pedagógus Csoportjának majd az MDP Köznevelési Bizottságának tagja, az MTA Tudományos Tanácsának tagja. [...]” (K. Horváth 2006:41.) „1949 május közepén volt ez a fordulat [...] De odáig én tényleges befolyással és készséggel rendelkeztem. [...], 1949 őszén beszéltem utoljára a párt politikai vezetőivel.” (Szilágyi 2006:283.) A pszichológus 1948–49-es, Lukács Györgyéhez hasonló tudománypolitikai szerepvállalásáról differenciált – a megértő szociológiai megközelítést is alkalmazó – elemzést olvashatunk Huszár Tibornak egyik monográfiájában. (Huszár 1995) A Mérei-életút elfogultságok nélküli elemzésének fontosságáról lásd: (Erős 1998)

15 Érdemes megemlíteni, hogy Mérei '56-ban nem tett ki 1948–49 körüli szerepvállalására. Mint Szabolcs Éva e lapszámban megjelent írásából kiderül, az MTA Pedagógiai Főbizottságának 1956 júniusi ülésén „Mérei önbírálatát sürgető” mondatok hangoztak el Kontra György részéről. A Petőfi kör második vitájának végén egy pszichológusnő szintén helytelenítette, hogy Mérei nem gyakorolt önkritikát. Severini Erzsébet többek között a következő költői kérdést tette fel: „Kérdem, jogos-e a minisztériumnak azt a bizalmat adni, addig míg Mérei elvtárs nem korrigálja szocialista módon az elkövetett hibákat...” (Hegedűs – Rainer 1992:140.) Itt érdemes megemlíteni, hogy élete alkonyán Mérei önmaga korábbi állásfoglalásait jellemző a „vonalas, méghozzá harciasan vonalas” megfogalmazással élt. A Magyar Pszichológia Szemle 1985/3-as számában megjelent, Bagdy Emőke által készített interjút idézi: (K. Horváth 2006:51.)

16 A késő-kádári korszakban több olyan megnyilatkozás is született az OKT-vel kapcsolatban, amelyek kiemelték az OKT működésének ezt az aspektusát: Így például az általános iskola létrejöttével foglalkozó monográfia szerzője megállapította, hogy „az Országos Köznevelési Tanács is ellenezte a tartalmi előkészítés nélküli döntést, a feltételek nélküli elhatározást.” (Horváth 1978:16.) A *Dolgozat az általános iskoláról*” szerzője ugyancsak megemlítette tanulmányában, hogy az OKT „inkább ellenezte, mint támogatta a feltétel nélküli bevezetést” (Andor 1979, 1980)

17 Az ONI létrejöttének és működésének ellentmondásos jellegét jól érzékelteti az alábbi tanulmány: (Knausz 1988).

tényfeltáró-munka hamar lehetetlenné vált az intézet keretei között, maga a statisztikai adatgyűjtés pedig minisztériumi ügyosztályok feladatává vált, ami nyilván nem kedvezett az elfogulatlan vizsgálódásoknak. A totalitárius politikai berendezkedés kiépülése és a Szovjetuniótól való függés kiteljesedése rövid időn belül az oktatást illetően is megakadályozta a sokirányú tájékozódást. Az ONI esetében ez abban képeződött le, hogy az intézet egyik fő feladatává vált a szovjet tapasztalatok elterjesztése.¹⁸ Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy az intézmény működését meghatározó általánosabb társadalmi kontextusban lehetetlenné vált a tudományos igényű – mindenképpen autonómiát, szabadságot igénylő – vizsgálódás. Az ONI rövid idő alatt tanterv- és tankönyvgyártó műhellyé, továbbképzéseket szervező és a szovjet megoldások megismertetését segítő szervezetté alakult, de még ez a redukált működésmódú intézet sem maradhatott fenn, hiszen 1950-ben egyfajta hisztérikus politikai boszorkányüldözés jegyében, másfél évvel megalapítása után felszámolták az ONI-t, a többek között tankönyvszabotázzsal vádolt Méreit és munkatársait pedig elbocsátották.¹⁹

Az ellenséges tevékenység egyik góccaként kikiáltott ONI feloszlataása egyfelől a súlyos fenyegetettség érzését váltotta ki a pszichológusból,²⁰ másfelől komoly egzisztenciális nehézségeket rótt rá. Ugyanakkor az intézet élén szerzett tapasztalatok és a személyes megpróbáltatások nyilván megkönnyítették Mérei számára azt, hogy korábbi „hitvilágától” eltávolodva kialakítsa kritikus alapokon álló „különbejárátú” politikai felfogását,²¹ melynek logikus következményeként értékelhető az autonómia-gondolat 1956 őszi előtérbe állítása.

Mérei javaslatának sorsa

A fenti kitérő után ideje rátérni arra, hogy milyen volt a fogadtatása az OKT-val kapcsolatos javaslatnak. Először is megállapíthatjuk, hogy ez már Füreden visszhangra talált. Az egyik résztvevő, Zibolen Endre, aki 1945 előtt az Országos Köznevelési

18 Noha az intézet létrehozásáról szóló rendelet (Magyar Közlöny, 1948. 243. sz. 2321. o.) még így határozta meg az ONI feladatát: „tudományos kutatómunkával figyelemmel kíséri és összehasonlítja mind a hazai és mind a külföldi nevelési és oktatási intézmények működését”, mint ez kiderül „A Neveléstudományi Intézet fő feladatai az 1949/50-es tanévben” című gépiratból, az intézet munkatársainak feladatköre utóbb jelentősen átalakult: „Az elmúlt év első felében az ONI főként statisztikai munkálatokkal támasztotta alá a köznevelési reform munkálását. Ez szükségtelenné vált, minthogy a VKM statisztikai osztálya és a tervosztály ezt nagyobb apparátussal végzi. Így az ONI elsősorban azt tekinti feladatának, hogy a köznevelési reformhoz szükséges egyéb dokumentációt (főleg szovjet dokumentációt) bocsássa az illetékes intézmények rendelkezésére.” MOL-XXVI-I-1-a, 1. d. 96. t. 2. o.

19 A VKM-ben folyó ellenséges tevékenységről szóló 1950-es pártközponti jelentés külön fejezetben foglalkozott az ONI tevékenységével, (*Kardos & Kornidesz 1990: I. kötet, 373–374.*)

20 „[...] azt olvastam akkor, hogy milyen nagy jelentősége van az elméletnek, mert az elmélet segítségével sikerült leleplezni a Rajk-bandát, a Geiger-bandát és a Mérei-klikket. Na most a Rajkot és a Geigert akkor már kivégezték. Megfogtam a nyakamat, hogy még ott van-e.” (*Szilágyi 2006:284.*)

21 „V: Október 23. előtt én még teljes revizionizmust kreáltam itt a szobámban.

K: Párton belüli reformistának vallottad magad?

V: Is. A szocialista tömörülésen belüli szocialistának vallottam magam és revizionistának. Olyan revizionistának, hogy kiszagdák nincsenek.” (*OHA, Mérei-interjú, 12–13.*)

Tanács elődintézményének, az Országos Közoktatási Tanácsnak az alkalmazásában állt, jelezte, hogy ő és a Pedagógiai Tudományos Intézet két másik munkatársa már 1955-ben megfogalmaztak egy hasonló javaslatot: „Felvetettük a Pedagógiai Tanács vagy Országos Pedagógiai Tanács (ez tulajdonképpen csak más név volt az Országos Köznevelési Tanács helyett, amelynek a felújítására itt javaslat elhangzott) felállításának a tervét. Válasz még nem érkezett erre. Nem azt sürgetem, hogy miért nem csinálták még meg, csak azt hangsúlyozom, hogy eddig még nem válaszoltak.” (*Balatonfüredi... 1957:178.*) Utóbb a konferencián részt vett Kónya Albert művelődési miniszter Mérei felszólalása kapcsán egyebek között a következőket mondta: „Első javaslata a Köznevelési Tanács felállítására vonatkozott. A kérdést tanulmányozni óhajtom; kérek tehát erre nézve Mérei elvtárstól részletesebben indokolt, alaposabban kidolgozott javaslatot.” (*Balatonfüredi... 1957:273.*)

Eddig még nem bukkantam olyan információra, amely arról tudósítana, hogy a pszichológus a későbbiekben még foglalkozott volna az OKT visszaállításának kérdésével.²² Kónya kívánsága utóbb mégis teljesült – Kiss Árpád által. A Köznevelésben megjelent, írásom elején említett cikk teljesen megfelelt a fenti kérésének. A szerző nem csak a testület szervezeti tagolódását, az egyes szakosztályok és bizottságok keretében végzett mindennapi munkát mutatta be, hanem gyakorlati kérdésekre is kitért: „Az Országos Köznevelési Tanácsot nem kell újból megalapítani. [...] A 11 160/1948. Korm. számú rendelet szerint »az Országos Köznevelési Tanács működését ideiglenesen, a további rendelkezésig szüneteltetni kell«. Elég tehát a kormányrendeletnek a hatálytalanítása [...]” (*Kiss 1982:91.*)

Mérei és Kiss javaslatát összevetve felfigyelhetünk arra, hogy ezekből eltérő kép kerekedik ki ugyanarról az intézményről. Míg Mérei – az OKT összetételének, működésének részleteivel egyébként nem foglalkozó – javaslatában elsősorban az autonóm működésmódra helyezte a hangsúlyt, Kiss Árpád, nem sokkal annak megemlézése után, hogy „az OKT megmaradt tanácsadó szervnek, tehát önálló intézkedési

22 Ennek lehetőségét nem zárhatjuk ki teljesen, mivel november 4. után Mérei aktívan vett részt olyan oktatással összefüggő kezdeményezésekben, amelyek az új helyzetben akarták érvényre juttatni a forradalom előtt és alatt megfogalmazott célokat. Egy 1958-as ügynöki jelentés így szólt erről: „Az ellenforradalom fegyveres leverése után tevékenyen részt vett a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága pedagógus albizottságának munkájában, mely köztudomásúan a párttal szembeni politikai centrum szerepét kívánta betölteni. [...] Javasolja, hogy a MÉFT ajánlja fel szolgálatait a Pedagógus Szakszervezetnek [...]” (*Litván 2006:195.*) Egy másik hasonló szellemű ügynöki jelentés egyebek között így jellemzi Mérei ’56 őszi-téli szerepvállalását: „Az 1956 október 1–5-ig rendezett balatonfüredi pedagógus konferencián már egységes pártellenes csoportosulás alakult ki, amelynek vezetője Mérei Ferenc volt. Ide tartozott: Ravasz János, Kiss Árpád, Zibolen Endre, Prohászka Lajos, Faragó László, Várkonyi Dezső, valamennyien reakciós polgári – sőt egyenesen fasiszta beállítottságú pedagógusok.” A jelentés szerint „Az ellenforradalom fegyveres leverése után sem adták fel a harcot.” [...] „1956 december 29-én az ideológiai harc továbbvitelének érdekében Méreiék összehívják a IV. Egyetemes Nevelésügyi Kongresszus előkészítő bizottságát.” A bizottság által megfogalmazott – az ügynöki jelentésben is idézett – tézisekből is visszaköszön az az alulról szerveződő társadalom ideálja, vagy ha tetszik az autonómia-gondolat illetve az a társadalom-modell vagy utópia, amelyer napjainkban a deliberatív demokrácia kifejezéssel illetnek: „A »fordulat éve« nem kedvezett a szabad tanácskozások alapján létrejövő döntéseknek.” A füredi konferencia utóéletéről így emlékezik meg a jelentés szerzője: „Méreiék a pedagógus-fronton Lukács [Sánornak a pedagógus szakszervezet éléről 1957 novemberében történt – B. I.] leváltása óta defenzívában vannak, azonban így is az eredményeket, amit a pedagógia terén az ellenforradalom óta elértünk, a »balatonfüredi szellem« eredményének hirdetik [...]” A jelentést lásd: (*Kőszeg 1998*)

„jogot sosem kívánt a maga számára” (*Id. mű 87. o.*) a grémium összetételét taglalva az 1948-ig érvényes szabályozással összhangban azt emelte ki, hogy „a tanács [...] állandó tagjait részben az oktatási miniszter nevezte ki, részben testületek és felekezetek, valamint a társmínisztériumok küldték ki.” E mondatot az teszi érdekessé, hogy a szerző nem csak az oktatási tárca, vagy a társmínisztériumok által delegáltak esetében élt olyan megfogalmazással, amely egyértelműen utalt az illetők szervezettől való függésére, hanem a kiküldés szót alkalmazva azok esetében is a függőségre helyezte a hangsúlyt, akik szervezeti értelemben véve mindenképpen függetlenek voltak az oktatási tárcától. Az imént mondottakra támaszkodva a szerző ezután határozottan – bár a Mérei-féle álláspont megnevezésétől tartózkodva – szembe helyezkedett az OKT-t autonóm testületként megjelenítő elképzelésekkel: „Amint ez az összetétel mutatja, a Köznevelési Tanácsnak nem volt autonóm testület jellege.”²³ A következő mondatot megint csak érdemes szó szerint idézni, mivel ebben Kiss azt igyekezett megragadni, hogy ha nem is volt autonóm az OKT, mégis miként élvezhetett valamiféle függetlenséget: „Függetlenségét egyrészt elnökének és vezetőségének egyéni tekintélye biztosította: a tanács elnöke – tudományos vagy közéletünk egy-egy kiválósága – csak a legfelső szinten érintkezett hivatalosan a minisztériummal; másrészt kijárt a megbecsülés a tanács szaktekintélyének, annak a soha szem elől nem téveszthető igénynek, hogy tudja az adott viszonyok között a legjobbat nyújtani.” (*Id. mű 88–89. o.*) Ezután Kiss hangsúlyosan szólt arról, hogy milyen fontos szerepet játszott a tanács a tankönyvek megújítása terén: „Frissességet, tudományos jólétesültséget, derűs és haladó világnézetet igyekeztünk bevinni a tankönyvekbe, azt a nevelési feladatot láttuk magunk előtt, amely Szókratész óta lebeg az emberiség minden tanítója előtt: nem a meglévőt vagy készet adni [...] nem felfedezni, hanem megtanítani a felfedezést.” (*Id. mű 89. o.*)

„Az Országos Köznevelési Tanács nagyon hiányzik”

A tárca lapjának első 1957-es számában megjelent imént ismertetett cikk bizonyítja, hogy az OKT visszaállítását célzó javaslat, melyet a fentiek szerint elsőként a P'TI egyes munkatársai vetettek fel, majd '56 októberében Mérei fogalmazott meg nagyobb nyilvánosság előtt, hónapokkal a forradalom leverése után is – bár némiképp átértelmezve – az oktatáspolitikai napirendjén szerepelt. Ezt megerősíti a Kiss írása után közölt cikk, amely a korabeli politikai frazeológiához igazodva igyekezett időszerűként bemutatni a Füreden elhangzottakat, hogy aztán a szerző az OKT visz-

23 A Mérei-féle állásponttól való diszkrét, ugyanakkor határozott elhatárolódás összefüggött azzal, hogy Kiss Árpád valóban nem tekintette autonóm testületnek azt az intézményt, amelynek működtetésében vezető szerepe volt 1945 és 1948 között. Ugyanakkor az is befolyásolhatta Kiss állásfoglalását, hogy időszertelesen tartotta az autonómia-elv előtérbe állítását a forradalom fegyveres leverését követő időszakban. Ekkoriban egymást követték az olyan történések, amelyek egyértelműen jelezték, hogy mindinkább ellehetetlenülnek az 1956 őszi, október 23-a előtti és után előtérbe került jelszavak, intézményes megoldások. A megtorlás, megfélemlítés nyilvánossá vált aktusai közül – kissé önkényesen – hadd említessék meg a Központi Munkástanács működésének betiltása, vezetőik letartóztatása, (dec. 8.), a rögtönítélő bíróságok felállítása (dec. 13.), az Írószövetség és az újságírókat összefogó MUOSZ működésének felfüggesztése (jan. 18 és 20.).

szállítási szükségességéről is szólhasson: (a füredi tábor) „A lenini útmutatás nyomán kísérletet tett a szocialista erkölcsi nevelés elméletének és gyakorlatának szilárd megalapozására. A pedagógiai tudomány előtt álló feladatok megoldása érdekében, az erők összefogására javasolta az Országos Közoktatási Tanács munkájának újjáélesztését is.” (*Zibolen 1957:14.*)

Levéltári dokumentumok tanúsága szerint a tárcát novembertől kormánybiztosként vezető, szakmája szerint fizikus Kónyát meggyőzték az OKT-vel kapcsolatos javaslatok. A minisztériumi kollégium 1957 március elsején megtartott, az általános iskola felső tagozatos tantervek reformjával foglalkozó ülésének jegyzőkönyvében egyebek között ez áll: „Kormánybiztos elvtárs: A mai értekezletnek van egy olyan pontja, amellyel úgy látja, hogy mindenki egyetért, az, hogy az Országos Köznevelési Tanács nagyon hiányzik. Mutatja ezt az a körülmény, hogy az itt elhangzott egyes szakmai kérdések megtárgyalására a kollégium nem alkalmas. Mindent elkövet azért, hogy az Országos Köznevelési Tanács kialakuljon. Persze egyetért azzal, amit Nagy (Sándor) elvtárs mondott, hogy a Köznevelési Tanács megalakítása nem biztosítja a stabil tantervet, de rendkívül fontos lesz egyes szakmai kérdések megoldásában. Az anyagot illetően valóban rendkívül nehéz volt első olvasásra kellőképpen kiértékelni. [...] Az Országos Köznevelési Tanács kialakulásával a további tantervi munkák már könnyebbek lesznek. [...]”²⁴

Az ülés emlékeztetőjében még határozottabban jelenik meg a fenti szándék: „Kónya elvtárs összefoglalójában megállapította, hogy az előterjesztés feletti vita a Köznevelési Tanács mielőbbi visszaállításának szükségességét igazolja. Az előterjesztés több olyan szakmai, módszertani kérdést is felvet, melyek megvitatására nem a kollégium, hanem a Köznevelési Tanács illetékes szakmai bizottsága lenne a megfelelő fórum. Mindent el kell követni a Köznevelési Tanács mielőbbi megalakítása érdekében.”²⁵

Az imént idézett szövegek nem csak arról tanúskodnak, hogy Kónya magáévá tette az OKT visszaállítására vonatkozó javaslatot, hanem arról is, hogy a kormánybiztos nem egy autonóm, kritikai funkciókat is betöltő intézményt látott a leendő tanácsban, hanem a minisztériumi döntés-előkészítést megkönnyítő, a tárca vezetését tehermentesítő, szakmai jellegű szervezetként képzelte el az OKT-t.

Egy máig aktuális kérdés korai megfogalmazása

Míg az imént Mérei Ferenc és Kiss Árpád indítványa közti különbséget állítottuk előtérbe, arra is érdemes felfigyelni, hogy a két javaslat abban megegyezett, hogy egyik sem exponálta azt a korábban érintett kérdést, hogy a negyvenes évek végére igen lecsupaszítottá vált a hazai pedagógiai mező, azaz, akárcsak más szférákban, ezen a területen sem léteztek autonóm társadalmi szervezetek, például tanáregyesületek, holott 1945 előtt számos ilyen szervezet tagjai vehettek részt az Országos

²⁴ MOL–XIX–I–IV–fff, 1. d. 111. t.

²⁵ MOL–XIX–I–IV–fff, 1. d., 109. t.

Köznevelési Tanács elődszervezetének tekinthető Országos Köznevelési Tanács munkájában. (Látnunk kell ugyanakkor, hogy ezek felülről kiválasztott és nem az egyesületek által delegált személyek voltak.) Elgondolkoztató aspektusa az OKT-val kapcsolatos kérdéskörnek, hogy a visszaállítást szorgalmazók nem szóltak arról, hogy fontos lenne megteremteni a szabad egyesületi élet feltételeit.

Itt érdemes megemlíteni ugyanakkor, hogy Kiss cikkében megfogalmazódott az az érdekes kérdés, hogy milyen legyen a leendő OKT és a pedagógiai szféra 1954 óta működő intézete közötti viszony: „A körülmények azonban ma sokban mások, mint 1945–48-ban. A Köznevelési Tanács támaszkodhatnék egy neveléstudományi intézetre, amelynek egyben tudományos tanácsa lehetne [...]” (Kiss 1982:90.) Minthogy a szerző nem szólt arról, hogy kik is lennének a visszaállítandó OKT tagjai, javaslata kapcsán elég annyit leszögezni, hogy az idézett szövegrészben kitapintható egy olyan problémakör, amely mindeddig kevés figyelmet kapott.

Míg az oktatásügyi reformokon gondolkodók egy része az elmúlt évtizedekben elsősorban azon munkálkodott, hogy autonóm intézménnyé változtassák az iskolákat, illetve autonóm erőként jelenítsék meg a tantestületeket, pedagógusokat (Sáska 2002), eddig kevés figyelem övezte a központi szintű oktatásügyi döntéshozatalban közreműködő különféle kutatóintézetek, egyéb háttérintézetek, konzultatív tanácsok státusának és egymáshoz való viszonyának a kérdését. Arról még csak-csak szó esett, hogy kívánatos lenne, ha kevésbé függenének a minisztériumtól az ilyen típusú intézmények. Az viszont már nemigen képezte reflexiók tárgyát, hogy milyen kapcsolatban álljanak egymással a szóban forgó kutatóintézetek, háttérintézmények, testületek stb. Fentebb már láthattuk, hogy 1948-ban az oktatáspolitikát befolyásolni képes személyek fejében egymást kizáró alternatívaként jelent meg a szakmai és egyéb érdekcsoportok, pártok képviselőit lehetővé tevő OKT és az intézményesült neveléstudományi kutatás. A Köznevelésben megjelent 1957-es javaslat nem volt ilyen sarkos. Nem kizárt persze, hogy a tudományt művelőkben felöltött annak veszélye, hogy a Kiss által javasolt megoldás azzal veszéllyel járhatna, hogy OKT ellenőrzése alá kerül majd a „tudomány”.²⁶ Lehetséges ugyanakkor a fenti javaslatnak egy olyan értelmezése is, amely jobban összebékíthető a tudomány szabadságáról vallott álláspontokkal. Ennek értelmében a tudományos intézmény(ek) mellett működő, a pedagógus szakmát, illetve a pedagógiai tudományokat képviselő személyekből toborzódó tanács feladata nem az ellenőrzés, az irányítás lenne, hanem inkább annak megfogalmazása, hogy a gyakorlat felől nézve milyen kérdéseket lenne érdemes kutatás tárgyává tenni.²⁷ Ily módon az oktatással kapcsolatos kétféle tudás birtokosai egyfajta mellérendelői, egymást kiegészítő, gyarapító viszonyba kerülhettek volna, ami nyilván a „közjónak” is hasznára válhatott volna.

26 Itt érdemes megemlíteni, hogy a március 1-jei kollégiumi ülésen készült jegyzőkönyv fentebb idézett részéből kikövetkeztethetőn Nagy Sándornak, a Pedagógiai Tudományos Intézet igazgatójának fenntartásai lehetnek az OKT visszaállításával szemben. A jegyzőkönyvben olvasható alábbi, Nagy Sándortól származó észrevétel is mintha erről tanúskodna: „A Központi Tanácsnak nem lesz feladata a tanterv jóváhagyása, ez mindig az illetékes főosztály támogatásával a miniszter feladata.” MOL–XIX–I–IV–fff, 1. d., 180. t.

27 E kérdéskör mai vonatkozásairól egy korábbi cikkemben írtam: (Bajomi 2001).

Miért eshetett szó még '57-ben is az OKT visszaállításáról?

Arra a kérdésre, hogy miért maradhatott majd félévvel az '56-os forradalom elfojtását követően is az oktatáspolitikai napirendjén az OKT kérdése, többféle válasz kínálkozik.

Egyfelől talán szerepet játszhatott ebben az, hogy Mérei októberi javaslatával ellentétben a négy hónappal később megjelent Kiss-cikkben háttérbe szorult az autonómia értéke, amelynek képviselője mind nehezebbé vált a november 4. utáni fejlemények miatt. Ugyanakkor az OKT-nek a tantervek és tankönyvek kidolgozásában játszott szerepét kidomborító Kiss Árpád-féle elképzelés megvalósítása azzal az előnnyel kecsegtetett, hogy a tantervi reformok ügyével az '56-os események miatt újfent intenzíven foglalkozni kénytelen minisztériumi döntéshozók mentesülhetnek majd a speciális tudást igénylő szakmai részletkérdésekkel való bibelődés nyűgétől.

Másfelől az OKT-vel kapcsolatos javaslat napirenden maradását az is elősegíthette, hogy a minisztérium vezetésében egészen 1957 tavaszáig bizonyos folytonosság érvényesült az 1956 november 12-től művelődési kormánybiztosként működő Kónya Albert, és a továbbra is miniszterhelyettesi posztot betöltő Jóboru Magda révén.²⁸ Az imént említettek Petőfi köri és balatonfüredi megnyilatkozásait, és nem utolsósorban az utóbb őket ért elmarasztalásokat²⁹ alapul véve mindkettőjük kapcsán elmondható, hogy 1956 őszén elfogadták és támogatták a kiigazítások szükségességét, és még 1957 első hónapjaiban is képviseltek ilyen törekvéseket.³⁰ Az OKT-vel kapcsolatos idézett kormánybiztosi megnyilatkozás tanúsága szerint a tárca vezetői még 1957 elején is el tudtak képzelni egy olyan változást, amely jelentősen módosíthatta volna a döntéshozatali folyamatok szerkezetét, és amely egyben egy, az 1948 közötti koalíciós korszakra jellemző intézményes megoldás felelevenítését jelentette volna.

Kónya Albert megbízásának április 12-i megszűnésével meggyengült az említett folytonosság, az 1958-ig továbbra is miniszterhelyettesként tevékenykedő Jóboru Magda a továbbiakban egy „keményvonalasként” számon tartott miniszter helyetteseként dolgozott. Kónya megbízásának megszűnése után néhány nappal még meg-

28 Persze ez a folytonosság csak úgy volt lehetséges, hogy a minisztériumi vezetők magukévá tették a szovjet bevonulást üdvözlő (vagy megváltoztathatatlan adottságként elfogadó) pártvezetők helyzetértékelésének fő elemeit. Tanulságos ilyen szempontból az a Jóboru Magda által megtartott beszéd, amelyben a korábban elkövetett különféle hibák kijavításának szükségességét hangsúlyozó szövegrészek mellett olyan állítások is olvashatók, miszerint „a szocializmus ellenségei veszélyes támadást intéztek népi demokratikus rendszerünk ellen”, „a Szovjetunió november 4-én a szocialista rendszer fennmaradását segített biztosítani, ami a demokrácia és a nemzeti függetlenség egyedül lehetséges társadalmi alapja.” (*Jóboru 1957:3.*)

29 Mint Huszár Tibor írja Kállai Gyulának az 1957 május 5-i pártaktíván mondott beszédét alapul véve: „Az Értelmségi Bizottság több tagját – Jóboru Magdát, Kónya Albertet – nyilvánosan is elmarasztalták, mivel „engedményeket” tettek az egyetemi autonómia, a származási kategorizálás, a kötelező orosz nyelvi oktatás fakultatívá tétele, a tanszabadság, a társadalomtudományi-filozófiai képzés korszerűsítése terén.” (*Huszár 1990:18.*)

30 1957. január 1-jén Kónya Albert aláírásával rendelet jelent meg, melyben közzétették, hogy a pedagógusok, felsőoktatásban dolgozók és a tudományos intézmények munkatársai miként kezdeményezhetik azon méltánytalanságok orvoslását, amelyek „a kádermunkában is meglévő szektás nézetek és törvénytelenések miatt” érték őket. (*Kézdi 2000:8.*)

jelent a Köznevelésben egy írás, amely arról tudósított, hogy az MTA elnöksége és a II. osztály vezetősége újjáalakította az MTA Pedagógiai Bizottságát. Minthogy a testületbe mások mellett Kiss Árpád és Mérei Ferenc, illetve az egyik titkári poszt ellátására jelölt Zibolen Endre személyében a pedagógiai szféra több olyan alakja is bekerült, akik a korábbi hónapokban nyilvánosan is szorgalmazták az OKT újjáalakítását, nem meglepő a közlemény alábbi mondata: „A Bizottság az Országos Közoktatási Tanács újjászervezéséig erejéhez képest bekapcsolódik a neveléstudomány szorosan vett körén kívül eső, de oktatásügyünk korszerű fejlődése szempontjából sürgős *művelődéspolitikai és iskolapolitikai kérdések elvi kidolgozásába.*” (*Újjáalakult... 1957*).

Ha nem is került még a kezembe olyan dokumentum, amely arról tanúskodna, hogy 1957 tavaszán formálisan is lekerült az oktatáspolitikai napirendjétől az OKT visszaállításának kérdése, valószínűnek tartom, hogy a javaslat eleve aktualitását vesztette azáltal, hogy nem sokkal miniszteri kinevezését követően Kállai Gyula a kommunista pedagógusok számára szervezett „pártaktíván” igen éles bírálat tárgyává tette a füredi konferenciát és ennek fő előadóját.

Ezzel kapcsolatos gondolatmenetének nyitó, emblematikus értékűnek is tekinthető mondatában egyfelől inkvizitori szigorral egy, a korabeli pártvezetők által különösen súlyosnak minősített – és következőképp nyilván szigorú ellenlépéseket indokló – bűnben marasztalta el a Füreden törtétekért felelősöket. Másfelől az újdonsült miniszter és pártkorifeus a kétfrontos harc logikájának is eleget téve, a sztálini berendezkedést hibátlanként feltüntető végletesen dogmatikusoktól kissé elhatárolva magát egy mellékmondat erejéig igyekezett nyitottnak is mutatkozni: „A pedagógiai revizionizmus nyílt zászlóbontása múlt év október elején történt a füredi tudományos táborozáson, ahol egyébként több neveléstudományunkat előrevivő gondolat és javaslat hangzott el.”³¹ (*Kállai 1957:14.*) A Füreden felszóltak közül Kállai egyedül Méreivel foglalkozott név szerint. Őt viszont több tekintetben is elmarasztalta, így például annak okán, hogy „az ülésen Mérei, bírálva az állami és pártszervezet túlzott, sokszor felesleges adminisztratív kultúrpolitikai intézkedéseit, általában kétségbe vonva a művelődéspolitikai terén a párt irányító szerepét.” (*Id. mű 1957:15.*) Különösen vészterhes lehetett az 1957 elején újabb infarktuson átesett pszichológus és környezete számára az, hogy a kulturális ügyek párton belüli fő felelőse egy olyan súlyos ideológiai elhajlás bűnében marasztalta el Méreit, amelynek kapcsán összefüggésbe hozta személyét a beszéde elején hosszú bűnlajstrommal illetett³² „Nagy Imre – Losonczy csoporttal”:³³ „[...] a pedagógiában nem

31 E mondatban talán nem túlzás azt a rejtett üzenetet felfedezni, miszerint a jobboldali elhajlók fő erőire mért csapást akceptálókkal akár együtt is tud működni a hatalom az apróbb kiigazítások megtétele érdekében.

32 Kállai Gyula többek között azzal vádolta a Nagy Imre-csoportot, hogy „a sztálinista-rákosista-rendszer elleni harc jelszavával arra törekedtek, hogy [...] fokozatosan restaurálják a kapitalista rendszert, hazánkat kiszakítsák a szocialista táborból.” (*Kállai 1957:6.*)

33 Újabb kutatási eredmények szerint Nagy Imre felelősségrevonásának lehetősége öt kelet-európai ország vezetőinek 1957 legelején lefolyt budapesti tanácskozásán merült fel első ízben. Rainer M. János szerint az MSZMP vezető testülete, az Ideiglenes Intézőbizottság előtt a Romániába elhurcolt Nagy Imrével 1957 januárjában tárgyalásokat folytatott Kállai Gyula „ejtette ki először a bíróság szót”. (*Rainer 2003:22.*)

fogadhatjuk el a tartalmában és formájában nemzeti kultúra elvet, amelyet Mérei Ferenc hirdetett. Már csak azért sem fogadhatjuk el, mert ebben az elvben nem néhez meglátnia a Nagy Imre által képviselt, állítólagos »egységes magyar nemzeti kultúra elvét«, amely lényegében a szocialista kultúra felszámolására irányuló revizionista törekvést jelentette.” (*Id. mű 1957:14.*)

A füredi konferenciáról a Pedagógiai Szemle 1958-as lapszámaiban folyt vitában Faragó László egyfajta utóvédharcot folytatva még szembeszállt azzal a beállítással, „amely a Füredre mint valami pedagógiai ellenforradalom boszorkánykonyhájára tekint”. A tanácskozás pozitív mozzanatait felsoroló cikk többek között megállapítja: „az Országos Köznevelési Tanács – mint a minisztérium legfőbb tanácsadó szerve – felelevenítésének gondolata is Füreden vetődött fel.” (*Faragó 1958:216.*) Minden jel szerint, jó egy évtizedig az volt az utolsó olyan nyilvánosságot kapott szöveg, amelyben újra megjelent az OKT visszaállításának gondolata. Ezután majd csak a gazdasági mechanizmus bevezetését követően – mikor más szférákban is felerősödtek reformmozgások – látott napvilágot egy könyv, egy megint csak Kiss Árpád által jegyzett munka (*Kiss 1969*), amelyben a szerző, akárcsak 1957-ben, „ismét kezdeményezi az OKT létrehozását. E munkájában arról ír, hogy a hazai köznevelés szervezetében iskolarendszerünk teljes kialakulása óta hézagpótló szerepet töltött be egy közoktatási majd köznevelési tanács. Újjáalakítása teremthetné meg azt az intézményt, melyre a köznevelési tervek előzetes kidolgozását rá lehetne bízni.” (*Horváth 1990:20.*) Mint ez utóbbi sorok szerzője írta a rendszerváltás időszakában: „Az 1969-ben megfogalmazott gondolatait e témában máig visszhang nélkül maradtak.” (*Id. mű 20.*)

Nagy Imréekkel ellentétben, akik - mint ma már tudhatjuk - nemrég kerültek vissza rabként Magyarországra Romániába történt elhurcolásuk után, az 1957 tavaszától újfent veszélyes ellenség képében feltüntetett Méreit csak jóval később, 1958 őszén tartóztatták le többedmagával, hogy aztán egy '59 áprilisi ítélettel a bíróság a pszichológust elsőrendű vádlottként 10 évi börtönre ítélte „a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetésével elkövetett bűntett” címén.³⁴ Bár a szigorúan titkos minősítéssel ellátott (!) ítélet szövegezői hangsúlyozták, hogy nem az október 23. előtti cselekményeikért marasztalják el a vádlottakat, mégsem mulasztották el felsorolni Mérei korábbi „elhajlásait”, így az '56 őszieket: „A balatonfüredi pedagógus-konferencián is igen élesen revizionista oldalról támadta az akkori művelődéspolitikát, hogy például a Nékosz kérdésében elfoglalt állásponttal »feladta« önálló nemzeti jellegét, kifogásolta az ideológiai oktatást stb.” (*A Magyar... 1959:5.*)

A per kapcsán ehelyütt csupán azt korabeli viszonyokat jól érzékeltető mozzanatot emelném ki, hogy Mérei Ferenc és Kiss Árpád 1956 utáni két – a per ítéletében, illetve egy interjúban – dokumentált találkozásának tárgyát a jelek szerint nem az OKT visszaállításával kapcsolatos kérdések megvitatása képezte, hanem olyan

³⁴ A per konstruált jellegét jól érzékelteti az az utószó, amelyet a perben szintén elítélt Fekete Sándor írt röpirata első legális hazai kiadásához. (*Fekete 1989:178–227.*)

cselekmények, amelyek a per egyik fő vádpontjául szolgáló dokumentummal, a Hungaricus című illegális röpirattal függtek össze. Mint az ítéletben olvasható: „A bíróság nem tekintette feladatának annak »nyomonkísérését«, kihez jutott el az írásmű. Ennek ellenére az megállapítható volt, hogy Mérei Ferenc [...] a fentebb említett pedagógus társaságból Kiss Árpádnak »kölcsonözte«.” (*A Magyar... 1959:22.*) A Méreivel készült, már többször idézett interjúból kiderül, hogy ellentétben az ítélet azon állításával, miszerint „a bíróság nem tekintette feladatának annak »nyomonkísérését«, kihez jutott el az írásmű”, a per előkészítése során Kiss Árpád is beidézték és szembesítették Méreivel³⁵ azt tisztázandó, kapott-e vagy sem az illegálisan terjesztett röpiratból? Itt érdemes a perben érintett Litván György történetét ama megállapítását idézni, amely szerint „ez a per vegyesen tartalmazott valós és – például Mérei vezető szerepét illetően – koncepció elemeket.” (*Litván 1989:115.*) Eme állítás megalapozottságát többek között azzal lehet alátámasztani, hogy érdekes módon nem az állítólagos összeesküvés alapidokumentumává kikiáltott írásmű, a Hungaricus szerzői név alatt terjesztett röpirat szerzőjét, Fekete Sándort tették meg a per elsőrendű vádlottjává, hanem Méreit, kinek „bűnlajstromán” néhány illegális találkozón való részvételen túl csak a röpirat terjesztése és egyes 56 után elítéltek családjának a segélyezése szerepelt. Az oktatási tárcát irányító Kállai Gyula fentebb már idézett 1957-es Nagy Imrével és Mérei Ferencsel kapcsolatos különféle megnyilatkozásait figyelembe véve könnyen lehetséges, hogy a füredi konferencia fő előadójának első számú vádlottként való szerepeltetése mögött – többek között – az a szempont is meghúzódott, hogy egy ilyenfajta példa-statuálás révén elejét lehet majd venni annak, hogy az oktatás szférájában újabb „revizionista zászlóbontás” történjen.³⁶

BAJOMI IVÁN

IRODALOM

- ANDORMIHÁLY (1979–1980) Dolgozat az általános iskoláról, *Mozgó Világ*, No. 12, No 1.
- A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának népbírói tanácsának T.Nb. 22/1959/7. számú ítélete (1959), 38 o.
- BAGDY EMŐKE, FORGÁCS PÉTER & PÁL MÁRIA (eds) (1989) *Mérei Ferenc (1909–1986), Emlékkönyv születésének 80. évfordulója alkalmából*. Budapest, Magyar Pszichológiai Társaság – Animula Egyesület.
- BAJOMI IVÁN (2001) A kiérleletlen oktatásügyi változások egynémely ellenszere. *Educatio*, No. 1.
- (Balatonfüredi... 1957) *Balatonfüredi Pedagógus Konferencia*, Budapest, Pedagógiai Tudományos Intézet, sokszorosított gépirat.

³⁵ OHA, Mérei-interjú, 38. o.

³⁶ Ezt az értelmezést erősíti meg egy ügynöki jelentés, amely hangsúlyosan szól a pszichológusnak a pedagógiai életben játszott '56 utáni szerepéről: „Igen nagy hatással van egyes vezető pedagógus szervekre [...] Egész tevékenységével a rendszer bomlasztásán dolgozik [...] Szükséges Mérey (sic!) Ferenc további operatív feldolgozása, addig is a pedagógiai egész területéről való kiszorítása.” (*Litván 2006:196.*) Litván tanulmányából az is kiderül, hogy egy ugyanilyen értelmű feljegyzést „az állambiztonság akkori vezetője – ugyanilyen végkövetkeztetéssel és javaslattal megküldött Kállai Gyulának az MSZMP KB titkárának.” (*Id. mű 196.*) A feljegyzés teljes szövegét és Kállai válaszat lásd: (*Köszeg 1998*). Ehelyütt még érdemes megemlékezni arról, hogy az 1963-ban amnesztiával szabadult Méreit az 1986-ban bekövetkezett halála előtti hónapokig megfigyelték. (*Id. mű 209.*)

- BORGOS ANNA, ERŐS FERENC & LITVÁN GYÖRGY (eds) (2006) *Mérei élet-mű.* Budapest, Új Mandátum Kiadó.
- ERŐS FERENC (1998) Önarckép (történeti?) háttérrel, *Élet és Irodalom*, No. 35
- FARAGÓ LÁSZLÓ: Amiben Füreden megegyeztünk, *Pedagógiai Szemle*, No. 3.
- FEKETE SÁNDOR [Hungaricus] (1989) *Az 1956-os felkelés okairól és tanulságairól.* Budapest, Kossuth Kiadó.
- HALÁSZ GÁBOR (1982) Bevezetés. In: HALÁSZ GÁBOR & NAGY MÁRIA (eds) *Oktatás és politika I–II.* Budapest, Oktatókutató Intézet. 3–17. o.
- HANKISS ELEMÉR (1989) *Kelet-európai alternatívák.* Budapest, KJK.
- HEGEDŰS B. ANDRÁS & RAINER M. JÁNOS (eds) (1992) *A Petőfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján. VI. Pedagógusvita.* Budapest, Műszák – 1956-os Intézet,
- HORVÁTH MÁRTON (1978) *Közoktatáspolitikai és általános iskola.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- HORVÁTH MÁRTON (1990) *Kiss Árpád.* Budapest, OPKM.
- HUSZÁR TIBOR (1990) *Mit ér a szellem, ha...* Budapest, Szabad Tér Kiadó.
- HUSZÁR TIBOR (1995) *A hatalom rejtett dimenziói. Magyar Tudományos Tanács, 1948–1949.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- JÓBORU MAGDA (1957) Az oktatásügy időszerű kérdései. *Köznevelés*, II. 15.
- KÁLLAI GYULA (1957) Kállai Gyula előadása az országos pedagógus pártaktíván. Melléklet a *Köznevelés* 1957. V. 15-i számához.
- KARDOS JÓZSEF & KORNIDESZ MIHÁLY (1990) *Dokumentumok a magyar oktatáspolitikai történetéből, I–II.* Budapest, Kossuth Kiadó.
- KÉZDI GYÖRGY (2000) Fegyelmi eljárások a felsőoktatásban. *Magyar Felsőoktatás*, No. 8.
- K. HORVÁTH ZSOLT (2006) *Szexuál-lélektani szubkultúra az ötvenes évekből.* In: BORGOS, ERŐS & LITVÁN, 37–53. o.
- KISS ÁRPÁD (1969) *Műveltség és iskola.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KISS ÁRPÁD (1982) Hogyan működött az Országos Köznevelési Tanács? Első megjelenés: *Köznevelés*, 1957. II. 15, In: KISS ÁRPÁD *Köznevelés és neveléstudomány*, Budapest, Tankönyvkiadó. 87–92. o.
- KNAUSZ IMRE (1988) Szakszerűség és politikum az Országos Neveléstudományi Intézetben. *Pedagógiai Szemle*, No. 11.
- KOÓSFERENC (1985) Adalékok az Országos Köznevelési Tanács és az Országos Neveléstudományi Intézet történetéhez. *Pedagógiai Szemle*, No. 4.
- KOÓS FERENC (1986) Az Országos Köznevelési Tanács szerepe tanügyünk demokratizálásában. *Neveléstörténeti füzetek 4.* Budapest, OPKM. 13–20. o.
- KÓSZEG FERENC (1998) Belügyi feljegyzés és MSZMP döntés Mérei Ferencről, Litván György bevezetőjével, *Élet és Irodalom*, No. 35.
- LITVÁN GYÖRGY (1989) *Mérei Ferenc a politikában.* In: BAGDY, FORGÁCS & PÁL (eds), 112–115. o.
- LITVÁN GYÖRGY (2006) *Mérei és a „Krampusz”.* In: BORGOS, ERŐS & LITVÁN (eds) 193–209. o.
- MÉREI FERENC (1948) A falakon belül – a neveléstudomány feladata. *Köznevelés*, 1948. XI. 15.
- MEZEI KÁROLY (1992) *Lukács Sándor.* Budapest, OPKM
- RAINER M. JÁNOS (2003) *Ötvenhat után.* Budapest, 1956-os Intézet.
- RÉVÉSZ SÁNDOR (1989) *Gondoskodás a szabadságról – a pedagógusok érdekképviselője 1945–1950.* ELTE ÁJK, Politológiai Kutatócsoport, 100 o. (kézirat).
- SÁSKA GÉZA (2002) Autonómiák kora. *Educatio*, No 1.
- SZILÁGYI JÁNOS (2006) *Kertesben – interjú Mérei Ferencsel.* In: BORGOS, ERŐS & LITVÁN (eds), 279–290. o.
- SZÜCS JENŐ (1983) *Vázlat Európa három történeti régiójáról.* Budapest, Magvető Kiadó.
- Újjáalakult a MTA Pedagógiai Bizottsága. *Köznevelés*, 1957. IV. 15.
- ZIBOLEN ENDRE (ed) (1957) *Balatonfüredi Pedagógus Konferencia.* Budapest, Pedagógiai Tudományos Intézet. Sokszorosított gépirat.
- ZIBOLEN ENDRE (1957) Füred tanulsága. *Köznevelés*, II. 15.
- ZIBOLEN ENDRE (1989) *Mérei Ferenc a Balatonfüredi Pedagógus Konferencián.* In: Bagdy, Forgács & Pál (eds), 85–88. o.